

Laotse. ¹

I. A T A O.

Laotse Krisztus előtt a 6-ik században élt. Jelentőségét különböző módon értékelik az egyes szakmunkák. Mindenesetre ma is folyton új fordításokat adnak belőle, ami már magában elég bizonyíték értéke mellett. Legújabban Lin Ju Tang chinai író magyarul is megjelent „Mi chinaiak” és „A bölcs mosoly” c. munkáiban ad a chinai életről és gondolkodásról olyan rajzot, amelyek alapján a nem szakember is kb. helyes képet kap Laotse jelentőségéről. Én nem ezek alapján vettem felolvasásom tárgyául Laotsét, hanem egészen személyes benyomásaim után, még szibériai hadifogságom idejéből. Ott ismerkedtem meg Laotse bölceletével és tulajdonképen ez hívta fel a figyelmemet azután sok egyébre a régi chinai és hindu irodalomból és ez eredményezte, hogy az elmúlt 20 év alatt ezek voltak pihentető olvasmányaim. Előre bocsátom tehát, hogy nem mint szakszerűleg is hivatásos filozófus fogom ismertetni Laotsét, hanem csak mint egy átlag művelt ember. Épen ezért nem is próbálok philologiai tájékoztatásokba bocsátkozni, ami szakszerűleg első sorban elengedhetetlen volna. Mind ez szigorú szakképzettséget igényelne, bár ez magában is sok érdekességet rejtene, valójában világos, hogy sok dolgot ezek nélkül meg sem lehet érteni. Azonban Laotse annyira közel áll a köznap emberéhez is, hogy épen gyakorlati életbölceletéből philologiai részletek nélkül is sokat lehet belőle meríteni.

Engem a szibériai fogolytábor elszigeteltségében megkaptak Laotse rövid sentenciái, amelyeket egy akkor megjelent jó német fordításban olvashattam² egy prágai egyetemi magántanár jóvoltából, aki a könyvet ott megkapta. Engem megkaptak a

¹ Székfoglaló az Unitárius Irodalmi Társaság 1942 május 17-én tartott felolvasó ülésében.

² Ford. Richard Wilhelm. Kiadó: E. Diderichs, Jena, 1923.

sentenciák eredetiségei, kifejezéseinek primitivisége, szemléletének mélysége. Barátaim segítségével lemásoltuk egy kis füzetbe a 81 versét tartalmazó könyvét és ez képezte nekem 3 éven át rendes napi olvasmányomat, mondjuk komoly lelki táplálékot. Haza jövén, itt sok hasonló könyvet megszereztem a Diderich-kiadásban és így egy világ, egy más kultúra világa tárult fel előttem. Ebben a más világban azonban megragadott engem a legmélyebb gyökérezet, az a gyökérezet, ami az emberi lélek legnagyobb mélységeit foglalja magában. Nemcsak megragadott, hanem vonzott az a felismerés, hogy a külső kulturális formák mögött a lélek legnagyobb mélységeiben az ember — igen valószínűleg, túl nyelvi és faji sajátságokon — lényegében, végső schemájában egy.) Ez a felismerés bátorít fel engem arra, hogy bár dilettáns ismertetésről van szó, mégis elmondjak egyet mást ez irányu olvasmányaimból. Hiszen szakszerű ismertetések szakemberek körébe valók, viszont a nem szakközönséget néha jobban kielégítik népszerűbb beállítások, amiknek a célja csupán a figyelem felhívása.

Laotsét a nagyközönség előtt értékké az a tulajdonsága teheti, hogy nincsen az az emberi situáció, amire nézve neki ne volna igen érdekes meglátása. És emellett metafizikai alapokból indul ki; próbálja megadni az egyszerű emberi helyzeteknek a kapcsolatait a nagy túlvilági, vagy isteni alapokkal és ez adja meg a mélységeket. Nyelve természetesen egyszerű, hisz akkor még nem lehetett fejlett bölcséleti mű-nyelv; épen e miatt nagy tere van az egyéni értelmezésnek és ezt sokan nem szeretik. Talán e miatt van, hogy az európai irodalomban több, általam ismert könyv, nem méltányolja annyira, mint én egyénileg.

De térjünk a tárgyra.

Laotse könyvének chinai címe: Tao Te King; a német fordítás címe: Das Buch des Alten vom Sinn und Leben. A Sinn szó jelentése a szótárak szerint: érzék, elmélet, akarat, gondolat, ész, értelem; azonban sok helyen ezt a szót nem fordítják le és az eredeti chinai „Tao” szavat tartják meg, jelezvén ezzel, hogy egy más szó sem adja vissza a „Tao” szó tartalmát.

A könyv két részre oszlik. Az első rész felírása a Sinn, amit magyarrá az Eszme szóval fordíthatnánk; a második rész

felírása az Élet. Ez a beosztás meg akar először ismertetni az Eszmével, a második részben pedig meg akarja mutatni azt, hogy van egy Élet, ami a nagy Életeszme kifejezése, formába öntése és rá akar mutatni arra, hogy emellett sok élet-jelenség van, ami tévútra visz, ami nem az igazi Élet. Laotse keresi az Életnek, a természetnek mélyebb, a természetben észlelhető és érzékelhető ősbibb alapját, ami mindent létre hoz és szabályoz és ezt nevezi az eredetiben a Tao szóval. Azt fordítja a német fordító a Sinn szóval és azt lehetne fordítanunk az Eszme szóval, de mivel az Eszme szó csak halványan fejezi ki azt amit Laotse a Taon ért, ezért én is megtartom a Tao elnevezést. Természetesen itt már előre tisztában kell lennünk azzal, hogy a dolog természetében rejlik, hogy ennek a kifejezésére nincsen köznapi szavunk és így körülírásokra volnánk utalva, így a Tao elnevezés megtartása indokolt. Csak ha nagyon elmélyedünk, ha már megismerkedtünk vele, érezzük, hogy mit akarunk a Tao-val kifejezni, a nélkül, hogy azt teljesen kimerítenők.

A második részben azután, miután a Tao fogalmát, tartalmát, mivoltát a lehetőség szerint meghatározta, meg akarja mutatni, hogy mi az igazi Élet, amelyben a Tao hat.

Természetesen felvetődik most a kérdés, hogy hát mi módon magyarázza meg a Tao lényegét. Az eljárása az, hogy olyan egyszerű példákat, hasonlatokat, élményeket vesz az emberi életből, amik általában mindenki előtt élményszerűleg a köznapi tapasztalatból ismeretesek és ezek alapján törekszik minél több oldalról a Tao-t jellemezni. Ez nem cirkulus vitiosus, hanem az egyetlen út, aminek a követése a rendelkezésünkre áll. Az alap, ami a tanítás lehetőségét megadja, a mi személyes, egyéni, lelki átéléseink és lelki szemléleteink; tehát az, hogy mi élünk és tudatunk van az életről. Már most a tudatos élet-élményeinket két irányban szemlélhetjük. Az egyik irány az, hogy vissza megyünk a meg nem személyesített élet alapjaira, azokra a gyökerekre, ahol még nincsen személy, de van már élet és így fokozatosan vissza megyünk a legmélyebb gyökerekre, amelyeknek az összesége egységet alkot és ezt Tao-val jelöljük. Így tehát életélményeink tudatos elemzése által egy metafizikai biztos alapot teremtünk megismerő énünk számára. Ha pedig ez a szilárd alap meg van, akkor szinte gyakorla-

tiasan fogjuk fel a dolgot és az ezer változatú életet ennek a mértékével nézzük és így választjuk ki az életnyilvánulások szövevényéből azt a keskeny utat, amit a nagy élet útjának, — annak az életnek, ami a Tao megvalósulása — lehet nevezni. Így gyakorlati normákat kapunk a köznapi életre. Ez Laotse módszere.

A Tao lényegét igen mélyen adja az 1. versben, amikor azt mondja, hogy :

„Az értelem amit kiértelmezhetünk,
nem az örök értelem (Tao).
A név, amit megnevezhetünk,
nem az örök név.
Túl a megnevezhetőn van a világ kezdete,
Eminnen a megnevezhetőn van az élő lények születése.
Azért visz a vonzódás az örök túlvilági felé,
Az erők szemlélésére,
a vonzódás az örök világias felé
a térbeliség szemlélésére.
Mind (a) kettőnek egy az eredete, csak a neveik mások.
Ez az egység a nagy titok.
És a titoknak még mélységesebb titka :
Ez az összes erők megnyilvánulásának a kapuja.“ (1) ¹

Tehát a névvel nevezhető tárgyak nem az örökéletű dolgok. Hanem túl a megnevezhető dolgokon van a világ valóságos kezdete.

Ezzel szemben itt van a mi kézzelfogható világunk, ami-ben ezernyi lények vannak, ez a világ a megnevezhető dolgok világa. A mi megismerő szellemünk az, ami érzi a világnak e kettőségét : egyfelől ösztönszerűleg vonzódik az ember a metafizikai megismeréshez, —) ez az alapja a minden időkből, minden népeknél található vallásoknak) — de másfelől benne élve a tér-idő világában, kénytelenek vagyunk a térbeli élet feltételeit megszerezni. És azt mondja, hogy mind a kettőnek ugyanegy eredete van, csak a neveik mások. És mindjárt le is szegezi, hogy ennek a kettőségnek az egysége egy nagy titok, amit emberi elme tovább megfejteni nem tud! Hozzá tehetjük, hogy ez a titok az, ami foglalkoztatta évezredek óta az embe-

¹ Az idézetek után zárjelbe tett számok az idézett német kiadás számozását jelentik, hogy könnyen meg lehessen őket találni.

riség legjobb elméit. Itt utalok csak Aischylos-ra, Goethére és Madáchra a költők közül.

Röviden : érezzük, hogy a kézzel fogható világ mögött még van valami és szeretnők ezt megfejteni. Szerény véleményem szerint itt az emberi elme számára ebben a megfejteni akarásban egy végső határ van állítva. Itt csak a belenyugvás segít az örökös megfejteni akarásba, anélkül, hogy valaha egyértelmű megoldáshoz juthatnánk.

A Taot kell tehát megismerni, mert

„A Tao minden létezőt magában foglal.
De ezáltal az ő hatása nem merül ki a létezőkben.
Mélységes ő, mint az összes lények őse.
Ő szelidíti az ő nyersességüket,
Megoldja zűrzavaraikat,
Mérsékli fényüket.
Egyesül velük haló porukban is.
Láthatatlan és mégis valóságos.
Nem tudom, hogy kinek lehet a fia.
Úgy látszik, hogy régebbi, mint az úr.” (4)

(Valószínű, hogy bizonyos mithologia szerint a legfőbb isten, vagy esetleg a legfőbb isteni eredetű földi uralkodóra céloz itt).

Miután a Tao hozza létre a létező világot, kí kell hámozni a létező világ jelenségeiből a Tao jellemző vonásait :

„A természet (Tao) szeretete nem olyan, mint az emberi (egyéni) szeretet.”

Neki a teremtmények olyanok, mint „szalma kutyák”. (5)
(Bizonyos áldozati ünnepknél szalma kutyákat csináltak, amiket ünnepek után eldobtak.)

A modern természet-tudomány nyelvén azt mondhatnók, hogy a természetnek nem az egyed, hanem a faj fontos.

Laotse érzi, hogy a látható világ ezerféleségében nehéz eligazodni és azt rendezni kell. Ő a következőképen rendezi :

„A Tao nagy és az ég is nagy,
a föld nagy és az ember király (királyi ember, nyilván az ember eszméjére vagy a tökéletes emberre gondol) is nagy.
Négy nagy dolog van a világon
és az ember király (királyi ember) egyik azokból.
Az ember a föld mintájára lett.
A föld az ég mintájára lett.
Az ég a Tao mintájára lett.
És a Tao a saját mintájára lett, (vagy saját magától való)” (25)

Az embert, vagy emberiséget két formában emlegeti, nevezetesen az itt említett király, de még gyakrabban az ú. n. elhivatott (Berufene) néven. Az elhivatott olyanszerű ember a Laotse nyelvén, mint a szentek a kereszténységben, akik értik isten sugallatát. Ezért ő igen gyakran az elhivatottra hivatkozik, mint példára, hogy milyen viselkedést tart helyesnek.

Ilyen előzmények után Laotse igen sok oldalúan törekszik részletezni, hogy mi a Tao. A Tao hozza létre a világot :

„Lét és nem lét szétválaszthatatlanul össze-vissza voltak mielőtt az ég és a föld keletkeztek“.

Ez az állapot felelne meg az ős Chaosnak és Laotse erre azt mondja, hogy :

„Oly csendes, oly üres.

Égyedül van és nem ismer változást.

Körben mozog és nem ismer bizonytalanságot.

Ezt az állapotot úgy lehet nevezni, mint a világ anyja (eredete).

A nevét nem tudom.

Tao szóval jelölöm. Erőlködve őt jellemezni, nagynak nevezem.

Nagy alatt értem, hogy folyton folyásban van.

Folyton folyásban, az alatt értem, hogy a legtávolabb is jelen van.

Hogy legtávolabb is ott van, az alatt értem, hogy önmagába visszatérő.“ (25)

Ezek a jellemzési módok érdekesek és talán nem csálódunk, ha azt mondjuk, hogy nagy geometriai sejtéseket árulnak el.

A Tao azonban több, mint csak a Chaos. A Tao lényege megfoghatatlan és nehezen jellemezhető :

„Nézzük, de nem látjuk.

A neve : egyforma.

Hallgatjuk, de nem halljuk :

A neve : finom.

Utánna nyulunk, de nem foghatjuk meg :

A neve : kicsiny.

Ezt a hármat nem lehet elválasztani,

Össze vannak keverve és Egyet alkotnak.

A felülete nem tisztább,

az alja nem zavarosabb.

Végtelenül duzzadó,

megnevezhetetlen,

visszanyúlik a nem lényyszerű létezésbe.

Ez az, amit alak nélküli alaknak,
képnélküli képnek neveznek.

Ez az, amit láthatatlanságnak neveznek :
Vele szembe jöve nem lehet látni az arcát ;
öt követve nem lehet látni a hátát.

Aki az öregnek (Laotsénak) a Tao-ját felfogja,
Azzal uralhatja a ma létezését és felismerheti az ősi kezdeteket:
Ez a Taonak mindenén átvonuló fonala". (14)

Amint látjuk, itt Laotse jelzi, hogy a Taoban a lények eszméje már benne van, az anyagi megformálódás nélkül. Mi csak anyagi, szemléletes formákat észlelünk és csak a szemléletesség alapján nyert fogalmakkal és jelegekkel tudunk valamit leírni, ezért a Taot nem láthatjuk (és így tovább), bár minden benne van (eszmeileg) ami látható, fogható, tappintható stb.

A Tao azonban nemcsak minden lénynek az eszméje vagy eredete, nemcsak teremtője, hanem azok fenntartója is

„A nagy Tao mindenütt jelenvaló,
lehet jobbról, lehet balról.
Minden lények neki köszönhetik létüket,
és Ő rendelkezésükre áll.

A mű kész :

És Ő nem nevezi az ővének.

Az összes lényeket ruházza és táplálja.

és nem uralkodik rajtuk. (Az akarat szabadsága).

(A nagy Tao maga) amennyiben (egyéni) vágyak nélkül való,
Kicsinek lehet nevezni.

(De) amennyiben az összes lények hozzá fordulnak

(és Ő nem uralkodik rajtuk)

lehet Őt nagyinak nevezni".

(És következik a következtetés az emberre, az elhivatottra) ;

„soha nem játsza a nagy urat ;
ezért hoz nagy művet létre". (34)

Tehát nem apró sikerek után jár, hanem minden gondolatát egy foglalja le, ami végül nagy műben nyerhet formát.

A Tao megfoghatatlan módon van jelen mindenben. Az érzékelhető dolgok belőle vannak, de az érzékelhető dolgok világában bizonyos fokozati rendet kell teremteni. Ez Laotse szerint a következő :

„Az ég örök és a föld tartós.

Az ég és a föld örökké való tartósságának az oka az,
hogy ők nem a saját életüket élik.

Ezért tudnak Ők állandóan életet adni.

Az elhivatott is tehát :

az ő énjét mellékesnek veszi

és (épen ez által) az ő lénye előre halad.

Levetközi az ő énjét

és az ő énje megmarad.

„Nem így van-e tehát :

Hogy mivel ő semmi egyénit nem akar,

épen ezért az ő egyénisége beteljedik ?” (7).

Itt már világosan látszik, hogy a lények kialakulásában, amelyeknek saját egyéni életük van, egy kettőség következik, amely kettőség egyik oldalán van a Tao-nak az a része, ami a lényeket fenntartja, de ezzel szemben áll az ő múlandó egyéni alakjuk, sok egyéni vágyuk, sok egyéni igényük, tehát az emberre alkalmazva a köznapi én, ami szemben áll egy másik, egy magasabb rendű énnel. A lényeknek van tehát egy örök és egy múlandó részük. És mindjárt hangsúlyozza, hogy az igazi én mégis az, ami közvetlen a Taoból van, és ha a Tao teljeseedik ki a lényekben, vagy bennünk, ami eo-ipso sok egyéni legyőzésével jár, akkor érjük el az egyéniség legmagasabb fokát, mert akkor jutunk a Taohoz a legközelebb.

A lények kialakulásával két fontos principium merül fel: a női és a himnemű. Azonban ez a két principium, mely az élő lényekből olyan jól ismeretes, igen mélyen van a Taoban megalapozva már az ég és a föld kialakulása előtt :

„A mélység lelke nem hal meg.

Ez az örök nőies.

Az örök nőiesnek kiinduló kapuja

A gyökere az égnek és a földnek.

Végnélkül törekszik előre és mégis mintha mozdulatlan volna. Hatásában fáradhatatlan” (6).

A férfias elemek jellemzője az erő, azonban Laotse szerint mindig a tartozkodó elem (a nőies) van közelebb a Taohoz és így folytatja :

„Aki felismeri az ő férfiassága erejét,
és mégis megmarad asszonyi gyöngeségben,
az a világ folyásának a medre.

Ha ő a világ folyásának a medre,

akkor őt nem hagyja el az örök élet,

és ő újra megtérhet és olyan lehet mint egy csecsemő”. (28)

A férfias és nőies principiummal párhuzamos a világosság

és a sötétség principiuma, de itt is a sötétség, a homályosság a Taonak titkosan rejtező mivoltát fejezi ki.

„Aki az ő fényességét felismeri és mégis a sötétségben időzik, az a világ mintaképe.

Ha pedig ő a világ mintaképe, akkor már neki nem hiányzik (azaz meg van) az örök élet, és ő megtérhet a nem keletkezetthez (mintha nem is létezett volna)“.

(28). (Gondoljunk a hindu Nirvánára.)
Az ég és a föld különválásával, a him és női principium működésbe lépésével, kialakul a nagy természet. A természetben ellentétes dolgokat észlelünk, nevezetesen a lények fokozatosan egymás táplálékául szolgálnak és ebből sok ellenmondás származik, amint ezt már igen sokan felfedték. Laotse a gyökereket keresi:

„A Természet szeretete nem olyan mint az emberi szeretet Neki a lények olyanok, mint szalma kutyák.¹

Az elhivatott szeretete is nem olyan, mint az (általános) emberi szeretet.

Neki a teremtmények olyanok, mint szalma kutyák.“ (5).

A mai nyelven a természet a fajt akarja fenntartani. Az egyes egyedeket könyörtelenül feláldozza a faj érdekében. Az emberi szeretet mindig egyedekre irányul. Tehát innen látható a mélyreható különbség. Ez a mélyről jövő gondoskodás a Tao szeretete, ami a nagy általánosságokra irányadó. Ezzel szemben a lényekben és első sorban az emberben kialakult, egy új ható tényező, az én. Hogy Laotse miképpen fogja fel és miben látja az én lényegét és veszélyeit, a következőképpen fejezi ki:

„Kegy megszegyenítő a félelem miatt.

Tisztelet (tisztesség) nagy baj az én miatt.

Mit jelent az, hogy: Kegy megszegyenítő a félelem miatt?

A Kegy valami lealacsonyító:

félni kell, hogy az ember megkapja-e, és félni kell, nehogy az ember elveszítse.

Ezt jelenti tehát az, hogy Kegy megszegyenítő a félelem miatt.

Mit jelent az, hogy tisztelet nagy baj az én miatt?

¹ Ez egy hasonlat a régi chinai életből. Bizonyos szent ünnepeknél szalma kutyákat csináltak, amelyeket az ünnepek alatt nagy tisztelettel vettek körül; ennek befejeztével pedig eldobták őket.

Az ok, amiért engem nagy baj érhet, az az,
hogy nekem egy énem van.

Ha nem volna énem,

micsoda baj érhetne akkor még engem?

Ezért: aki az ő énjében a világot tiszteli,

arra bizony rá lehet a világot bízni.

Aki az ő énjében a világot szereti,

annak bizony át lehet a világot adni." (13).

Tehát az „én” az a valami, az az új principium, ami szemben állhat az univertálisításokra törekvő természettel vagy az őszöntönökkel. Az én egy kis világ, önálló célokkal, vágyakkal, akarattal, és így szembe kerülhet a fenti elnevezésünk szerint a fajt fentartó mély őszöntönökkel. Az összes szemlélődésünk, az öntudatunk stb., az mind az énből összpontosul és magán viseli az ének discret jellegét. Ezért mondja, hogy:

„ha nem volna énem, micsoda bajom lehetne még.”

Az élet fókusa, ahol minden tudatosítódik, az az én és ha nincsen én, akkor nincsenek bajok sem. Viszont az életet kormányzó mély életerők — a Tao — célja a faj, (de ezt csak sok én által tudja megvalósítani). Tehát az én, bár a Tao által van és a Tao célját szolgálja, de nem maradék nélkül a Taot valósítja meg. Az utolsó sorok arra vonatkoznak tehát, hogy aki az önismeretben felemelkedik addig, hogy felismerje önmagában az általánosat, az egyetemet és le tudja mondani az esetleges célokról, az való a világ kormányzására. Tehát azt is mondhatnók, hogy általános szempontból amennyi a Tao szellemében gyakorlatilag kifelé hat belőlünk, annyi az énként általános jelentősége.

Ezek után könnyen megértjük, hogy mit ért Laotse a nagy élet alatt. A mi egyéni kis énként élete is élet, de emellett van egy más, átfogóbb élet, amit ő így részletez:

„A nagy élet formája
teljesen követi a Tao-t.

A Tao hozza létre a dolgokat
láthatatlanul, megfoghatatlanul.

Megfoghatatlan, láthatatlan módon

vannak benne képek (amelyek mintájára a dolgok létre jönnek).

Láthatatlan, megfoghatatlan módon

vannak benne dolgok!

„Megérthetetlen módon, sötétben, homályosan
csira van benne.

Ez a csira az igazság.
Benne van a hit.
Kezdetről kezdve a mai napig.
nem nélkülözhető az ő neve,
hogy az összes dolgok keletkezését megértsük.
És honnan tudom én,
hogy az összes dolgok keletkezése így van?
Épen ő általa". (21). T. i. épen a Tao által, amit Laotse állan-
dóan hangsúlyoz, hogy ez a világ gyökere.

Tehát az egyéni élet mögött ott van a nagy élet. Amit látunk, érzünk, tapasztalunk, mind egyéni szemüvegen megy át, de mögötte universalis jelentőségű dolgok vannak. Tehát érthető, hogy egyéni és általános érdekek összeütközésbe kerülnek. Mély felismerés és mély életbölcesség kérdése tehát úgy intézni az életet, hogy minden érdek kielégítést nyerjen. Ez a kielégítés, mivel különböző szempontok kerülnek egymással szemben, csak úgy lehetséges, ha egyesek engednek. Erre nézve Laotse bő tanácsokkal lát el. Egyik út, vagy mód erre a vágyak megfélézése, amit így fejez ki:

„Az (erős) színek megvakítják a szemet.
Az (erős) hangok megsüketítik az ember fülét.
Az (erős) ízek eltompítják az ember torkát.
Lóverseny és vadászat az emberi vágyakat felkorbácsolja.
Ritka javak megzavarják az ember pályáját.
Tehát az elhivatott is: Gondoskodik a testről és nem a szemről.
Nem törődik a távoliakkal és a közelihez (célokhoz) tartja magát". (12).

A közeli célok alatt kell érteni az életnek az elengedhetetlen alapfeltételeit. Ezekhez az életfeltételekhez pedig csak önmérséklet által juthatunk el. Az önmérséklés cím alatt ezt mondja:

„Valamit megtartani akarni és amellet túlságba menni:
nem érdemes a fáradságra.
Valamit kezelni akarni és amellet mindig túl szigorúnak lenni:
azt nem lehet sokáig fenntartani.
Arany és drága kövekkel töltött termeket
senkisé tud megőrizni.
Gazdagnak lenni és amellet még gőgösnek is:
az magától szerencsétlenséget idéz elő.
Ha kész a mű, visszavonulni:
ez az ég szelleme." (9).

Az egyének együtt élnek és így alakul ki az embereknél

a társadalom. De nemcsak az embereknél, hanem vannak állatok is, amelyeknél társadalmi szervezeteknek határozott nyomai vannak, némely esetben egészen magas társadalmi szervezkedés. Újabban még a növények világában is beszélnek társadalmi csoportosulásokról, tehát az egyének együtt élése által alakul ki a társadalom; és természetes, hogy Laotse a társadalomra is mond megjegyzéseket, olyanokat, amelyeket a mai modern életben is alkalmazhatunk. (Hogy a Laotse-féle sentenciák ma is alkalmazhatók, másfelől azt mutatja, hogy milyen mélyreható törvényszerűségek vannak a társadalom életében is, túl időn és fajokon.) A társadalom pedig egy organismus, amelyik szervekre tagolódik stb., ami újabb és újabb nehézségeknek lesz a kútforrása. A társadalomban a béke fontos és erre nézve Laotse így vélekedik:

„A kiválókat nem kell előnyben részesíteni;
úgy megóvjuk magunkat attól, hogy az emberek (egymással)
harcoljanak.

Nehezen elérhető javakat nem (szabad) értékeseknek tartani;
így megakadályozzuk, hogy az emberek tolvajok legyenek.

Semmi kívánatosra nem kell törekedni;

így megóvjuk magunkat attól, hogy a szívünk megzavarodjék.

Úgyan ez a rendje az elhivatottnak is:

Szívét egyszerűvé teszi és a testét szívóssá.

Vágyait mérsékli és csontjait megerősíti.

Állandóan gondoskodik arról, hogy az ő emberei (a társadalom)

megismerés és vágyak nélkül legyenek

és hogy ama megismerők (felvilágosultak) ne merjenek cselekedni.

A nem cselekvést gyakorolni;
akkor minden rendbe jön.” (3)

Ez a nem cselekvés Laotsének egyik legnehezebben érthető elve. Ezt gyakran félre is értik, mert passzivitásnak tartják, pedig nem erről van szó. A lényege a dolognak az, hogy Ő éles különbséget tesz egyénies emberi célok és a Tao céljai, hatásmódja között. Ezért nevezi Ő az egyiket hatásnak, a másikat cselekvésnek. (A német fordításban wirken és handeln). A hatás alapja természeti törvényszerűségek volnának, a cselekvésnek pedig emberi, egyénies célok, amelyek gyakran üzleti jelleget vesznek fel.

A társadalmi szervezettel együtt jár mindaz, amit társadalmi harcok néven ismerünk. Laotsének elve a társadalom éle-

ténél is az, hogy engedjük a Taot érvényesülni és lehetőleg kevés mesterkéltséget vigyünk bele. Ő azt mondja, hogy :

„Hagyjátok a szenteskedést, hagyjátok a tudományt :
és a nép százszorosan nyerni fog velem !
Hagyjátok az erkölcsösködést, hagyjátok a kötelességet :
és a nép vissza fog térni a családiasság és a szeretet útjára.
Mondjátok le a mesterkedésekről, mondjátok le a nyereségről :
és nem lesznek többé tolvajok és rablók !
Ebben a három dologban a szép látszat nem elég.
Gondoskodjatok róla, hogy a népnek legyen valamije, amibe
kapaszkodhassék !
Legyetek egyszerűek, maradjatok őszinteségekben :
akkor csökken az önzés, így csökkennek a vágyak !” (19)

Bár egyesek az ilyenféle állításokat társadalom elleneseknek mondják, én úgy értelmezem, hogy ezekben is a társadalom békés életének a gyökeréig akar lehatolni. Hogy ilyen értelemben kell ezen tételeit érteni, azt világosan megmondja a következő versben :

„Elhagyták a nagy Taot :
és jött a kötelesség és erkölcsösség.
Divatba jöttek az okosság és tudományosság (Erkenntniss) :
és keletkeztek a nagy hazugságok.
A vérrokonok meghasonlottak :
és keletkezett a gyermeki kötelesség és szeretet.
Az államok zavarba és forrongásba jöttek :
és voltak hű szolgák.” (18)

A hű szolga csak egy urat szolgál, csak egyet véd, már pedig a nagy Tao nem az egyest tolja előtérbe, hanem az általánost, vagy a fajt.

A társadalommal együtt jár annak szervezettsége és így keletkeznek a kormányformák. Laotse legtöbbször uralkodókat és királyokat említ, de a lényeg nem is a mai nyelven vett kormányforma, hanem az államfő. Erre pedig így nyilatkozik :

„Ha egy egészen nagy (ember) uralkodik, a nép csak épen tudja, hogy ő (ott) van.
Kisebbséget szeretnek és dicsérnek,
Még kisebbségtől félnek,
Még kisebbséget figyelembe se vesznek.
Ha az ember nem bizik eléggé,
Nem is talál bizalmat.
Milyen fölényesek voltak amazok az ő szavaik értelmezésében !

A művek elkészültek, a munka elvégeztetett,
És a nép emberei mindnyájan abban a hitben voltak :
„Mi szabadok vagyunk”. (17)

Hogy Laotse-nek a társadalommal szemben ez az állás-
pontja, azt hasonlóképen nyíltan kifejezik a következő szavai :

„Amíg a Tao az ő teremtés előtti örökkévalóságában megmarad,
nincsenek nevek. (Az az nem keletkeztek még lények.)

(Ha fejedelmek és királyok értenek hozzá, hogy őt (a Taot)
megtartsák

(így minden lény félre áll, mint vendégek (az az alkalmaz-
kodnak) :

Ég és föld egyesülnek, hogy édes harmatot csepegtessenek.

A nép magától becsületes lesz).

Ha a külső alakulás megkezdődik,
akkor vannak csak nevek.

Amíg a nevek a létezéshez alkalmazkodnak,

tudja az ember, hogy hol álljon meg, úgy elkerüli a zűrzavart.

A Tao-nak a világhoz való viszonyát össze lehet hasonlítani
a hegyi patakokkal és völgyi vizekkel, amelyek folyókká egye-
sülve tengerekbe folynak.” (32)

A víz itt metafizikai hasonlat, amelyik magától tudja,
hogy hova folyjon és amelyek vita nélkül egyesülnek a mé-
lyebb helyeken. A súlypont itt is a Taon van, ezt kell a feje-
delmeknek megvalósítani. Már most természetes, hogy lehet
kérdezni, hogy mi lehet a módja a helyes kormányzásnak. Erre
nézve is mond részleteket. Ezek a részletek azonban szintén
általánosak. Pld. :

„Amit az ember össze akar húzni,
azt először engedni kell jól kiterjedni.

Amit az ember gyengíteni akar,
azt először engedni kell jól megerősödni.

Amit az ember meg akar szüntetni,
azt engedni kell, hogy először jól kiélje magát.

Ahonnán az ember venni akar,
ott először alaposan adni kell.

Ez a titkos megvilágosodás.

A puha győz a kemény felett,
a gyenge győz az erős felett.

A birodalom segítő (előmozdító) eszközeit nem kell az embe-
reknek megmutatni.” (36).

Épen úgy, amint a természetben sem látjuk a természet;
erők működését, csak az eredményt.

A birodalmak életében harcok és háborúk is vannak. Tehát Laotse ezek mellett sem mehet el, hogy ezekre ne tegyen megjegyzést. Itt is mély megértést tanusít és tudja, hogy vannak kényszer helyzetek, amikor a harc elkerülhetetlen. Azonban álláspontját határozottan megmondja.

„A legszebb fegyverek is bajt hozó eszközök,
és az élőlények bizonyára gyűlölik őket.
Ezért, aki a Tao birtokában van, nem marad azokkal.

A nemes ember az ő köznapi életében
a baloldalt tartja a megtisztelő helynek.

A hadakozásnál

a jobb oldala megtisztelő hely.

A fegyverek bajt hozó eszközök

és nem a nemes lelkű ember számára valók.

Csak ha már nem lehet másképen, használja őket.

Neki a legfőbb dolog a béke és a nyugalom.

Ő győz, de nem örül neki.

Ha ő örülne neki, akkor az emberhalálnak örvedene.

(Megjegyzések ünnepi és gyászszertatásokról).

Embereket nagy számban megölni, azt a könyörület könnyeivel
kell megsíratni.

Aki a harcban győz, úgy viselkedjék, mint gyászesetnél.“ (31).

Igen fontos neki a nemes lélek. Ez is egy fokozat az ember fejlődési fokozataiban. Ezek mellett vannak megjegyzései, amelyek gondolkodásra készítetnek, de mindig komoly magot találunk bennük. Így

„A nehézséges a könnyűnek a gyökere.

A nyugalom a nyugtalanság úra.

Tehát a nemes ember is:

egész nap vándorol

anélkül, hogy nehéz terhétől (azaz a bölcseségtől megválna).

Előtte lehet minden pompa:

Ő megmarad az ő magánosságában.

Mennyivel kevésbé teheti meg a birodalom ura,

hogy az ő saját személyében a föld kerekességét könnyen vegye!

Könnyelműség, könnyenvétel által elveszítjük a gyökeret.

Nyugtalanság által elveszítjük az uralmat.“ (26).

Tehát a birodalom úrának nem egyéni célokat és vágyakat kell követnie, hanem éreznie kell, hogy az ő személye sokaknak az életéért felelős. Az uralkodói erényekhez tartozik a szeretet is. „Aki mint a birodalom uralkodója, szereti az ő embereit, az bizonyára cselekvés nélkül képes hatni.“ Ugyan-

csak ebben a versben azt mondja, hogy: „aki tiszta pillantással mindent áttekint, az ismeretek nélkül maradhat“. Tehát itt újra szembe van állítva a dolgok természetes rendjének mély megérzése az anyagi ismeretekkel. A fontos az élet mélysége: „Teremteni és táplálni, teremteni és nem birtokolni: hatni és megtartani, sokasítani és nem uralni: ez a titkos élet.“ (10).

Ha az eddig elmondottakban röviden ismertettük Laotse tételeit rendszeresen, ez nem meríti ki az ő bőséget, amellyel a Tao lényegét, működési módját új és új oldalról megvilágítja. Véggkövetkeztetésképen pedig mindig az elhivatotton mutatja meg, hogy ő miképpen alkalmazza azt a gyakorlati életben. A Tao működése, hatása, mindig láthatatlan, alig észrevehető. Pld.:

„Jó vándor nem hagy nyomot vissza.
Jó szónok nem árulja el magát (nem ad támadási felületet).
Jó számolónak nem kellenek számoló pálcikák.
Jó záró nem zár lakattal és retesszel,
és mégsem tudja senki sem kinyitni.
Jó kötő nem köt zsinorral és kötéllel,
és mégis senki sem tudja kibontani.
Tehát az elhivatott is:
Ő mindig jó mentője az embereknek,
ezért nincsenek ő előtte rossz (elvetni való) emberek.
Ő mindig jó mentője a lényeknek
épen ezért nincsenek (ő előtte) elvetemült lények.
Ez az ő kétszeres megvilágosodása.
Ő a jó embereket a nem jók tanítóivá teszi,
és a nem jókat a jóknak, mint (gyúrható) anyagot a kezé-
ben adja.
Aki nem tisztelné az ő tanítóit
és aki nem szeretné az ő tanítványait (az ő anyagát),
az minden ismeret dacára nagy elvakultságban leledzene.
Ez a legfontosabb titok.“ (27).

Tehát nincsenek rossz emberek, de az emberek nem egyformák. A jók nevelik a rosszakat. A tanító és tanítványt a tisztelet és szeretet kötik össze. Ez a két szempont irányvonalként szabályozza a társadalom életét. Valójában, ha összehasonlítjuk ezeket az elveket a történelemből ismert társadalmi harcokkal, látjuk, hogy a Laotse elveiben benne van a szélsőségektől mentes, emberies életelv, amihez békés időkben mindig visszatér az időnként felzavart társadalom.

Nagy eszme gazdagsággal és mély értelemmel keresi ki

az emberi élet jellemző szempontjait és azokat összeköti a Taoval. A Tao működési módjára pedig mély természeti megfigyeléseiből veszi a képeket. Így ezernyi sokféle lényt ismerünk, de mindenik a maga módján beteljesedik és oly tökéletességet ér el, hogy részt tud venni a nagy életforgás fenntartásában. Ez a Tao lényege.

„Ami félben van, az meg fog teljesedni,
Ami görbe, az ki fog egyenesedni.
Ami üres, az tele lesz.
Ami öreg, az meg fog újjulni.
Akinek kevese van, az kapni fog (annak adatik).
Akinek sok van, az megzavarodik.

Az elhivatott is tehát:

Ő csak egyet fog fel és a világ mintaképe.

Ő nem akar kitűnni,

ezért megvilágosodik.

Ő maga nem akar semmi sem lenni,

ezért ő felmagasztosul.

Ő nem dicsekszik,

ezért műveket hoz létre.

Nem tolakszik előre,

ezért felemeltetik.

Mert aki nem harcol (veszekszik), az egész világon senki sem tud vele harcolni (veszekedni).

Amit a régiek mondtak: „Ami félig van, annak meg kell telnie“, valóban nem üres szó.

Minden igazi tökéletesség bele van foglalva.“ (22)

Ezt nevezi ő alázatosságnak.

Az egész természetet a Tao megtestesüléséuek tekinti és csodálatos megérzéssel ragadja meg azokat a vonásokat, amelyek kategoriaszerűen alkalmasak erre. Egyik versének felírása: a mozgékonyosság lényege, melyben a vízből indul ki:

„A legnagyobb jóság olyan, mint a víz.

A víz jósága abban áll, hogy minden lénynek vonakodás nélkül használ.

Oly helyeken időzik, amit minden ember megvet.

Ezért áll ő közel a Taohoz.

A lakásnál a jóság a helyben van.

A gondolkozásnál a jóság a mélységben van.

Az ajándékozásnál a jóság a szeretetben van.

A beszédnél a jóság az igazságban van.

Az igazgatásnál a jóság a rendben van.

A munkánál a jóság a képességben van.

A mozgásnál a jószág a helyes időben van.
(És végül) — Aki nem törekszik sokra,
épen azáltal mentes lesz a dorgálástól." (8)

Ezek mellett Laotse nagy bölcséleti problémákat is érint. Amikor kétféle ismeretről beszél és az u. n. ismeretek ellen beszél, ismeretelméleti területeket érint. Vannak kijelentései, amelyek értékelméleti megsejtéseinek kifejezései. A Tao fogalma csodálatosan szerencsés alkotás. Egy jelzés csak, amit rövid definícióban adni nem lehet, amit csak több és több oldalról lehet jellemezni, amit az élet zsinórmértékéül vehetünk mindig, ha képesek vagyunk intuitive őt jól megérezni. Nem logikailag megadható és kimeríthető fogalom, hanem megérezni kell őt mély életérzésekkel.

Gyulai Zoltán.

Brassai Sámuel és a muzsika.

V. közlemény.

A tősgyökeres magyar veri a zongorát, a német úti (Anschlag), a francia érinti (toucher le piano). Ezen kifejezések közül egyikkel sem tudta Dreyschock játékát jellemezni, mert az ő kezei „csókolták a clavisokat“. Úgy tartotta, hogy Dreyschock szívet, eszet egyaránt megrohanó és magával ragadó hatalom volt. Mellette még Bülow játékát szerette, mert Lisztre emlékeztette, annak legjobb idejéből és mesterségbeli készsége tökéletes, szabatos, tüzes volt.¹ Mikor Bülow Beethoven zongoraversenyét játszotta, nem volt megelégedve a zenekarral, mert az csak kísért, holott versenyző zenekarra lett volna szükség, mert Beethoven versenyműveiben a zenekar a szólistát nem kíséri, hanem azzal versenyez, ehhez a szólista a zenekar utolsó hangszerének a munkáját is kifogástalanul kell hogy ismerje.²

Bülowról elismeri, hogy méltó tanítványa Lisztnek, technikájával meg is van elégedve, de azt mondja, ez csak az első átlomása a tudásnak, művésszé csak akkor fog érni, ha önműveléssel, mely százszor annyi gondot, erélyt, fáradságot igényel, megszerzi azt a műveltséget, amely szükséges ahhoz, hogy eredeti, igazi egyéniséggé válhasson.

Mikor Erkel Ferenc az 1856-ban Pesten tartott Mozart ünnepségeken annak egyik zongoraversenyét játszotta, akkor is rosszalását fejezte ki, hogy a zenekar feltűnően kísért, holott ezt egy klasszikus versenyműnél észre sem lenne szabad venni, mert a zenekar együtt kell hogy játszó, versenyezzen és lélegzeljen a szólistával.³

¹ Szépirodalmi Lapok 1853. (45. sz.) Bülow úr és még valami címen.

² Bülow úr harmadik zenéje. Szépirodalmi Lapok 1853. (48. sz. 756—760. l.)

³ Mozart ünnepély. Budapesti Hirlap 1856. (25. szám).